

Buda Ferenc

Négyszázkilencvenöt nyolc-nulla-nyolc

– 1957: az én huszonegyedik évem –

Állapotom egyébként nemigen akart javulni a betegszobán sem. Furunkulusaim, fekélyeim megmakacsolták magukat, s nem tűntek el, nem tisztultak le rólam a mindennapos kezelés ellenére sem. Lázam csökkent ugyan, de a hőemelkedés állandósult, s ettől időnként szinte emelkedett hangulatom támadt: mintha egy kicsit beittam volna. Ha a kezeléseket tortúráin átestem, a nappalokat könnyebb volt elviselnem. Elkezdtem rajzolgatni, számos portré készült el így rabtársaimról (van, aki még ma is őrizgeti ezeket a ceruzarajzokat). Éjszakáim azonban keservesen teltek. Két hónom alatt a nyirokmirigyek lúdtojásnyira dagadtak, így a vízszintes helyzetben fekvés most már nemcsak hanyatt meg hasmánt, de jobb meg bal oldalamon is fájdalmat okozott. Az őrmester aggódalmasan vakargatta a fejét: mi a fene bujkálhat bennem, hogy ennyire nem bírja kiűzni vagy kicsalogatni belőlem a gonoszt? A tetanusz kizárható: egy jókora adag injekciót még az első nap belém szúrt. (Megvolt rá minden oka: a higiénés viszonyok – kiváltképp kinn a mezei munkán – enyhén szólva is hiányosak voltak. Munka közben szerzett kisebb-nagyobb horzsolásaink, sebeink nyomban elszennyeződtek, megtisztogatásukra, fertőtlenítésükre, bekötözésükre se mód, se idő, olyan is megesett, hogy épp a komiszabb váltás őrei kísérték ki munkára, s délidőben a környék egyetlen kiemelkedő, mesterséges terepalakulatára, egy hatalmas, lapos trágyadombra tereltek föl bennünket ebédelni. Kész csoda, hogy nem jártak tízszer annyian úgy, mint én.) Töprengett erősen az őrmester, mitévő is legyen, hogy ne a bőrómmal kelljen elszámolnia.

– Ez nem lehet más, mint egy általános fertőzés, ami kiterjedt az egész szervezetre – mondta. – Régebben úgy hívták ezt, hogy vérmérgezés. A véráram meg a nyirokérhálózat mindenüvé elvitte a kórokozókat meg az általuk termelt mérget.

Kissé aggódalmasan tekintettem rá, mert így fejezte be az egyoldalú konzíliumot:

– De ne féljen, én meggyógyítom magát.

Másnap színét sem láttuk egész nap. Harmadnap reggel jelent meg ismét.

– Főzze ki hamar a fecskendőit! – parancsolt rá Hamvas Lacira, ő maga pedig egy lapos dobozt húzott elő az aktatáskájából. – Szereztem penicillint, ez majd

elkapja a levegőt a baktériumok szája elől! – magyarázta harcra készen. – Kész már az a tű? Adja ide! – Addigra megreszelte s lepattintotta az ampulla nyakát. Óvatosan felszívta a drága folyadékot a fecskendőbe. – Forduljon hasra, le a gatyával hátul! Maga meg jódossa meg a seggit a páciensnek!

Úgyesen adta be, alig éreztem a szúrást.

– Nna, így ni! – szólt utána elégedetten. – Ez használni fog. Legalábbis remélem.

Ez így ment néhány napon át. A sebkezelést Hamvas Lacira bízta, ő csak injekciózott, kötözéskor megnézte a gyógyuló sebeket, s a hőmérőzés lejegyzett adatait figyelte.

Egy hét múlva távozhattam a betegszobából. Azóta is rá-rágondolok szürke egyenruhás gyógyítómrá: alighanem az életben maradásomat köszönhetem neki.

Mire ismét munkaképesnek nyilvánítottam, a többiek végire jutottak a dug-hagymaszedésnek, Vass Laci azonban még mindig Pesten volt, a rabkórházban. Aggódtam miatta: azzal a tenyértályoggal nem tarthatják ott ilyen sokáig. De akkor mi baja lehet? Csak nem csinált valamit magával? Több alkalommal is előfordult, hogy egy-egy köztörvényes csak azért, hogy kórházba kerülhessen, kárt tett magában: összetört üveget, kit tudja honnét szerzett zsilettpengét, szöget nyelt, de olyan is akadt, aki darabokra tört kanalát erőltette le a torkán. Ezeket a holmikát aztán csak operáció útján lehetett eltávolítani a gyomrából – viszont addig is kórházban lehetett, viszonylag konzolidált körülmények közt. Akadt olyan visszaeső, akinek emiatt többször is felválták már a hasát. Laci azonban ilyet nem tehetett.

Hagymaszedéskor egész nap a föld porában csúsztunk-másztunk féreg módjára. Most viszont hatalmas zöld mezőkön jártattak bennünket: valami takarmányozás céljára termelt fűféle végeláthatatlan tábláit kellett megtisztítanunk minden másfajta növénytől. Afféle rohamgyomlálás volt ez: arcvonalban felsorakozva megindultunk a tábla szélétől, s le-lehajolva téptük-húzkódtuk kifelé a gyomnak ítélt füveket. Óreink egyik legutálatosabbika, egy kesehajú, vörösre égett képű, rendfokozat nélküli smasszer állandóan ott járt a nyomunkban, s rekedtes, rikácsoló hangon káromkodva szidta-gyalázta a lemaradókat. A mi modorunk sem volt épp mindig választékos – ilyen környezetben a káromkodás nem tartozik a kivételesen ritka stílusfordulatok közé –, de ennek a mocskos szájúnak a szavait egyszerűen már fárasztó volt hallani, ezért igyekeztünk minél távolabbra kerülni tőle. Kivéve Dinka Lacit. Laci korombéli szarvasi fiú volt, nyúlánk, de szélesvállú, izmos, középsúlyban ifjúsági ökölvívó bajnok. Előző év őszén hozzájutott egy pisztolyhoz, valaki feljelentette, beidéztek a rendőrségre. Meg is jelent a kijelölt időpontban, ám az irodában tartózkodó két civil ruhás és két egyenruhás közül az egyik – Laci még be sem húzta maga után az ajtót – nyomban pofonvágta. E sportszerűtlenség miatt megnehezítelve ő rövid úton kiütötte mind a négyet. A mérkőzés zajára azonban fölneszelt a többi, megrohanták vagy hatan, lefogták, s kegyetlenül elverték s megrugdosták. Neki is a veséi bánták leginkább az összeütközést, folyton vizelhetnékje volt. Most a rohamléptekkel gyomláló brigádtól jócskán lemaradva percek óta egy helyben álldolgált, tekintetét a földre, a lába elé szegezve. A szennyes szavú smasszer hamarosan ott termett mellette:

– Maga meg kicsinál itten...?

(A kipontozott helyre képzeljük egy káromlást, ez volt a fegyőr szavajárása; nem írom ide.)

– Felügyelő úr jelentem, csak nézem ezt a virágot.

Lába előtt egy tő sárga szirmú virág virított üdén a takarmányfű egynemű zöldje között.

– Miféle virág ez?!

– Ez, felügyelő úr, mezei virág – válaszolta neki Laci szelíd nyugalommal.

– Mér nem tépi ki...?!

– Azért, felügyelő úr, mert aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet.

A smasszer válaszát csak több sor kipontozásával tudnám érkeztetni, Lacit azonban ez sem zökkenetette ki nyugalmából: andalgó léptekkel továbbhaladt a zöld mező messziségbe tartó síkján, s a méregtől lilára váltó képű fegyőr rikácsolására ügyet sem vetve időnként megállt, leguggolt, találmra kihúzott egy-egy szál gyomot vagy füvet, alaposan szemügyre vette, megszagolta, majd széttárt ujjai közül színpadias mozdulattal szélnek eresztette.

Mi pedig hátra-hátrapillantva lestünk, hogy a dühében kézzel-lábbal ágáló-toporzékoló smasszert mikor üti meg a guta.

Lassan telt-múlt az idő. Vass Lacit is visszahozták a rabkórházból. Kicsit sápadtan, de kipihent állapotban állt be ismét a sorba. Elmondta: a gyógyulni nem akaró, makacs tályogon túl az idegkimerültség is leverte a lábáról, azért tartott sokáig a távolléte. A pihenés ráfért, de a bezártság s a gyenge kórházi koszt miatt már elege lett belőle.

Való igaz: a friss zöltség és a gyümölcs hiányától eltekintve az állampusztai rabélelmezés elfogadható volt. (Persze, mi mást tehattünk volna? Elfogadtuk.) Az sem egészen pontos, hogy a gyümölcs teljességgel hiányzott volna: csak nem ehettünk belőle. Volt a gazdaságnak szőleje, s valamikor nyár vége felé az irigyelt és kivételezettnek számító szőlőbrigád valamelyik tagja munka végeztével hazalopott néhány fürt szőlőt a tarisznájában, s abból titokban megkínálta néhány barátját. Ilyen azonban csak egyszer fordult elő: aznap véletlenül elmaradt a szokásos motozás. Gyümölcsfák egyébként szép számmal sorakoztak a gazdaság jókora területét keresztül-kasul hálózó dűlőutak mentén, azokról – vagy akár azok alól – fogyasztani azonban az élitélteknek tilos volt. (Az őri kanász kivételével: napközben azt a kutya sem ellenőrizte.) Beszélték, hogy korábban női rabokat is dolgoztattak itt, s egyikük várandós állapotában fölvetv egy szemet a hullott almából: nagyon megkívánta. Mielőtt azonban beleharaphatott volna, a lovas őr nekirontott, és úgy fellökte, hogy a nő perceken belül elvetélt. Hittem is, nem is a történetet mindaddig, míg nem valaki a reggeli kivonulás közben egy fölibé nyúló almafaágról almát ütött le a kapanyéllal, ám annyi ideje sem maradt, hogy lehajoljon érte: balszerencséjére a lovas őr nyomban kiszúrta, mi történik, lovával a menetoszlopba gázolt, s a fülön csípett tettest futólépésben kergette maga előtt a táborig, ahol aztán rögtön bevágták a szigorítottba. Természetes vitaminforráshoz – mint említettem – csak hagymaszedéskor jutottunk, s még egyszer késő ősszel, a takarmányozás céljára termelt csikórépa betakarításakor.

Ki voltunk hát éhezve kegyetlenül mindenre, ami zöld vagy piros, esetleg sárga és földön vagy fán terem, ezért a nyár derekától fogva heti rendszerességgel főzött lecsót is nagy kedvvel faltuk. Más volt ugyan, mint az otthoni, de a hagyma, paprika, paradicsom s a só megadta az ízt. Gyanússá akkor kezdett válni a dolog, amikor hetente három-négy alkalommal is lecsót kaptunk ebédre vagy vacsorára, s egyre több feketére rohadt darabot kellett belőle kidobálni – ha idejében észrevettük a csajkában. A házbeli savanyúkáposzta-történet állampusztai változata volt ez, csak más szereplőkkel: a termelő üzemeknek s a forgalmazóknak kezdett nyakára romlani a nyersanyag, ezért – ne vesszen kárba, inkább menjen pocskéba – tonnaszám szállították a börtönkonyhák kondérjaiba a kidobásra megérett paradicsomot meg paprikát: raboknak az is jó. Ahogy Csanádi Imre írta egyik hadifogságbeli versében: „A foglyok minden szart megesznek.” Az idő múltával azonban a legedzettebb emésztőrendszer ellenállása is megtört: az olykor csak félig főtt rohadt paradicsom s paprika meg-megismétlődő ostroma – tetézve egyéb fertőzésekkel – túl nehéz próbának bizonyult számunkra. Ellenálló képességünk összeomlásának legszembetűnőbb megnyilvánulása az extrém mértékig fokozódó perisztaltika volt: semmi nem állt meg tartósan bennünk. Járványként söpört végig az emberállományon a napi 8–10, majd 20–24 alkalommal rohamszerűen jelentkező hasmenés, voltaképp mindenkit, vagy csaknem mindenkit be kellett volna fektetni a betegszobába – ha lett volna akkora betegszoba –, hogy szakszerű gyógyszeres kezeléssel és szigorú, következetes diétával vessenek gátat a tömeges dizentéria tombolásának. Diétára – a koplaláson kívül – viszont nem volt mód, egyetlen hasmenés elleni szerként pedig a széntabletta – Carbo activatus – állt a beteghad rendelkezésére. Dolgozni természetesen még ilyen állapotban is kötelező volt. Kora reggeli kivonulásunk egy mozgalmas, bár némiképp groteszk karnevál képét mutatta: hol egyikünk, hol másikunk kényyszerült kiállni a menetoszlop sűrűjéből, hogy engedjen a parancsoló szükségnek. Az ilyesmi persze nem mehetett végbe csak úgy tetszőlegesen, megvolt a maga előre megszabott koreográfiája: kiállsz, kilépsz vagy kiugrasz a sorból, lekapott sapkával a kézben vigyázzba vágod magad, odafordulván a legközelebb megpillantott fegyőrhöz:

– Felügyelő úr, tisztelettel kérek engedélyt félremenni!

Ha van benne kellő belátás, úgy int a kezével vagy bólint: tégy tetszésed, illetve szükséged szerint. Ha azonban a szabályzat tiszteletén túl még némi nevelő szándék is vezérli, akkor előbb meggondoltan kivár egy kicsit, éber tekintetét körbehordozza a nagy magyar rónaságon, mintha csak valami diszkrétan alkalmas félreeső zugot óhajtana az egyre sürgősebb művelet megvalósítása végett számodra kiszemelni, majd – miután kellőképp kiélvezte a helyzet tarthatatlanságából fakadó kínodat – ujjával, vagy ha nyeregben ül: lovaglopálcájával – közvetlenül maga elé bök:

– Na, guggoljon le ide!

A közös zárkabeli kübli használata során fél év alatt úgy-ahogy sikerült már leküzdened a beléd nevelt szégyenérzést, miszerint ilyesmit nem illik mások előtt csinálni, megviselt beleid szüntelen háborgása folytán különben is ott tartasz, hogy egy tiszta szoba kellős közepén, de akár az oltár vagy az úrasztala előtt

is lekuporodnál, hogy kiszolgáltatott állapotodban könnyíts magadon. Sem a hűvös és közömbös megszokás, sem a zsigerekből fakadó kényszer nem lendít ki, nem emel föl azonban a végső megalázottság mélységeiből: ott érzed magad legeslegálul, alatta mindeneknek, önnönmagad alatt, ahol talán már ember sem igen vagy, ahonnet lefelé már aligha vezet út. Megérzi ezt a ló is, a fegyőr almásderes lova, türelmetlenül prüszkölve toporog, vaspatkós patái mögötted csattognak a keményre taposott gyalogúton, s gyenge, nyomorult, gyámoltalan voltodban szorongva várod, hogy e szép és nemes állat egyetlen kényesen utálkozó horkantása feldönt és behengerít tulajdon bélsaradba. Különböző helyzetekben s változatokban naponta számtalanszor megismétlődött ez a jelenet. Veled vagy másokkal – szinte mindegy. Ha tárgya, ha csupán szemtanúja vagy a megaláztatásnak, egyaránt szégyen és gyötrelmet átélni; túljutván rajta sem jön el a megtisztulás, a *katarzisz*, szennyesnek, piszkosnak érzed magad utána akkor is, ha csupán láttad. Vajon az ő, aki egy sorsdöntő mozdulattal kijelöli helyedet a lába előtt, az vajon mit fog fel mindebből? Milyen öröm, miféle lelki vagy érzelmi kielégülés forrása számára ez az egész? Nem tudom, nem tudhatom: ehhez már túl kevés bennem az empátia.

Kevesen úszták meg tünetmentesen, vagy akár csak enyhe tünetekkel a járványt. Akik túlon túl kifogták, azoknak a felcser őrmester – egyéb orvossága nem lévén – félmarékszám osztogatta a széntablettát. Ez az ártalmatlan szer azonban a végtermék gyakoriságát nemigen, legfeljebb a színét befolyásolta: Állampuszta őszülő mezeit sűrűn elhelyezett fekete foltok tarkították, amerre gyalogbrigádjaink megfordultak a munka során. A napi több liternyi folyadékvesztéséget reggeltől estig csak a lajtos kocsik forralatlan, állott vizével pótolhattuk, ám az még serényebb munkára serkentette a hurutos beleket. Még szerencse, hogy a nagy hőségnek vége szakadt: verejtékre már nem futotta volna. Alaposan lesoványodtunk, akadt olyan köztünk, aki egy hét alatt 10–12 kilót is leadott.

Tulajdonképp nem is tudni, hogy hetek múlva mitől fordult jobbra az állapotunk. Valószínű, hogy a szervezet maradék önvédelmi képességén felül annak is szerepe lehetett gyógyulásunk folyamatában, hogy a nappalok fokozatos rövidülésével párhuzamosan a munkaidőnk is apránként rövidebb lett, s egy-két órával többet alhattunk, mint július első felében. A lényeg azonban annyi, hogy elgyengülve, megványadva, de lassacskán kikeveredtünk legújabb nyavalyánkból.

Vége felé járt a szeptember, amikor az a ki tudja, honnét eredő s miből táplálkozó hír terjedt el táborunkban, hogy a politikaiakat hamarosan bevagonírozzák s elszállítják a Szovjetunióba. Rémület helyett a tettvágy izgalma töltött el bennünket a hír hallatán. Eltökélt szándékunk volt, hogy útközben megszökünk valamiképp a lezárt vagonokból. Sikerült feszítővasat s egy-két egyéb vasszerszámot is szerezni tervünk végrehajtására. Ezeket gondosan elrejtettük, takarodó után pedig óráig arról szólt a fojtott hangú eszmecsere, mi módon fogjuk majd a vagonok alját kibontani, s a résen át észrevétlenül egyenként leereszkedni s meglapulni a sínek között, míg a szerelvény fölöttünk eldübörög. Hogy aztán a szökés után mihez is kezdünk, arról egyelőre nem sok fogalmunk volt. Majd csak lesz valahogy, fő az, hogy a határon ki ne hurcoljanak bennünket. Mintha csak ez a hír igazolódna, harmad- vagy negyednap nem kellett munkára sorakoznunk,

sőt az udvarra is csak az étkezések meg egy félórás séta alkalmával tehetjük ki a lábunkat. Ekkor azonban felfigyeltünk rá, hogy kívül a kapun golyószóró mögött hasal egy fegyőr, s a fegyver csöve az udvar felé van irányítva. Ez így ment néhány napig, a szállítás azonban elmaradt, s egyéb rendkívüli esemény sem történt. Mindössze annyi hasznunk származott a tétlen vesztegelésből, hogy legalább kipihenhetjük magunkat. Némi gondot csupán az jelentett, hogy az elcsent szerszámokat sürgősen s észrevétlenül vissza kellett csempésznünk eredeti helyükre, de megtörtént ez is baj nélkül. Azóta sem derült fény az álhír hátterére, sem pedig a szoros összetartás valódi okára.

A pár napos erőgyűjtés egyébként a legjobbkor jött: nyomban utána nagy hajrással járó, hosszan tartó munka következett: a kukoricatörés. Se vége, se hossza, hatalmas kukoricatábláknak estünk neki, volt olyan távoli is köztük, hogy traktor vontatta pótkocsin szállítottak ki bennünket a helyszínre. Valamelyest összetettebb volt a munkabeosztás, mint a borsónyúvésnél. Négy ember hajtott egy-egy sort elöl, egy szál madzaggal a csuklójukra erősített hegyes fapálcikával hasították fel a kukoricacsöveken a csuhét, az eltört csöveket pedig meghatározott térközönként csomóra dobálták. Minden négy ember után haladt egy ötödik, kezében sarlóval, derekán egy kötegnyi méretre vágott zsineggel. Sorra lecsapdosta a csövektől megfosztott száracat, s ha a hóna alatt összegyűlt egy nyalábra való, azt kérébe kötve lerakta. Csak kurta csonkot hagyhatott a földben, s ügyelnie kellett, hogy a sarlója mindig éles legyen, arra úgyszintén, hogy ne szorosan a török nyomában haladjon, mert akkor könnyűszerrel belevághat a lábukba, de le se maradjon tőlük messzire, mert az meg a mögötte portyázó smasszernek szúrhat szemet. Miután sikerült belelendülnünk a munka ritmusába, szép időben, s az emberségesebbik váltás kíséretével néha szinte idilli kép bontakozott ki a kukoricaföldön: ragyog az októberi nap, a surrogó levelű rengetegben emberek szorgoskodnak, s miközben az ég kékje s a növekvő-szaporodó kukoricahalmok aranysárgája egymásnak felelget, még az is megesik, hogy ha egy kivételesen hosszú pászttát töretlen lendülettel végighajtunk, az ór odaszól a brigádvezetőnek:

– Jól van, emberek, szusszanjanak egy rövidet.

Ilyenkor rá lehet gyűjtani, ha van mire – ha csak egy szál cigaretta akad, az kézről kézre jár –, meg lehet húzni a sarló élét a kaszakövel, s vissza lehet nézni a letarolt sorokra: ennyivel már végeztünk. Tisztában van vele az ór: ez a néhány perc pihenő bőven megtérül a következő fordulóban.

Am esős napokon, ráadásul gonoszkodó fegyőrökkel minden komiszabbul alakul. Már maga a kivonulás is. A közelebbi táblákat továbbra is gyalog közelítjük meg, négyes oszlopban. Merő egy sár a földút közepe, egymást éri a sok vízzel teli kátyú. Az út mellett a gyeper vagy a szántóföld szegélye keményre ki van taposva, ott libasorban száraz lábbal haladhatnánk, de arról szó sem lehet: a smasszer gorombán visszaparancsolja a próbálkozókat. Caplatunk hát mindannyian a cuppogó sáron, tócsákon keresztül, hitvány bakancsaink lyukain befolyik a piszkos, hideg latyak: újabb fertőzés forrása az összegyűródött kapcától feltört lábainknak. Ha szerencsénk van, legalább dolgozhatunk, s a mozgás elűzi tagjainkból a fázhatnékot, a gerincborzongató hideget. Esőben viszont a börtönsza-

bályzat előírása szerint az elítélteket nem szabad dolgoztatni. Mit tesz ilyenkor az őrizetükre kirendelt BV-dolgozó? Kiparancsolja a munkabrigádokat a kukoricásból, és sorakozót vezényel. Őszidőben ritka a futó zápor: ha egyszer elered, hosszú órákon át hull egyhúztomban az égi áldás. Vékony nyári gúnyánkat már télire váltottuk, s a szúrós szumán vagy a koszlott katonaposztó fölé kaptunk egy kurta esőkabátfélét is, ezek azonban nem sokáig állják a vizet, így félórán belül mindannyian bőrig ázva várunk tétlenül az eső elálltára, hogy végre mozoghasunk. Éjszakára a szállásunk tetőzetét rögzítő vékony vasrudakra s a vaságyak végére teregetjük csuromvizes gönceinket, de másnap azonmód nedvesen vesszük magunkra ismét, s ez így megy napról napra, egy teljes hét sem elegendő rá, hogy megszáradjanak. Fűtés még nincs, vesém fáj, derekam sajog – kész csoda, hogy ennyivel megúszom.

Derűs napokon elviselhetőbb minden: nyoma sincs a bágyasztó hőségnek, jólesik mozogni, munka közben egy-egy ugratás vagy egyéb vidám szó is el-elhangzik, van, aki fütyörészik a csuhé hasogatása közben, az ebédszünet maradék perceiben pedig Makula Jóska – derék, jó kedélyű cigányember, valami magán- vagy köztulajdon elleni vétség miatt vágták sittre – rögtönzött, de profikat is megszágyenítő táncbemutatóval szórakoztatja a társaságot, kiürült csajkák fenekén nyolcan-tízen is verjük neki az ütemet. (Július hajnali kivonulásaink idején, amikor alvajáróként egymásba kapaszkodva botorkáltunk a borsóföldek felé, harsány nótázásával, az út hosszán végiglejtett táncaival ő tartotta a lelket a kókadt újoncokban.)

A kukoricatörés felhőtlenebb, kisimult napjaiból maradt meg emlékezetemben az a jelenet, amely a maga látszólag jelentéktelen voltában is hozzájárult a meggyőződéseim kialakulásához: egyetlen emberi lényt sem szabad egyoldalúan megítélni.

Egy szép verőfényes délelőtt egy kis sünnre bukkantunk a kukoricásban. Fialat, még nem egészen kifejlett példány volt, s ott bóklászott a sorok között: lehet, hogy pockokra próbált vadászni – volt belőlük bőven –, vagy épp egy alkalmas vackolóhelyet keresett magának télire. Láttunkra előbb szapora léptekkel el akart inálni, de mivel elálltuk az útját, csakhamar szúrós labdává zsugorodott. Már nem is tudom melyikünk, óvatosan a tenyerébe vette, aztán csöndben, visszafojtott lélegzettel vártuk a fejleményeket: ő is, mi is. A kis állatka egy-két perc letelével kezdett kibontakozni gömbállapotából: előbb csöppnyi fekete orrocskáját dugta ki szimatolva, majd aprócska hegyes füle s fényes, kerek szeme is előtűnt a csupa túske védőöltözet alól. A szomszédos sorokban is leállt a munka, már hatan-nyolcan álltunk egy karéjban, hogy megcsodáljuk ezt a különös, kedves kis teremtményt. Egyszer csak látjuk ám, hogy vészesen közeledik csoportunkhoz a mocskos szájú, káromkodós smasszer. Na: lebuktunk! Mindegy, lesz, ami lesz, el nem dobjuk a sünt: még megütné magát. De már itt is van!

– Tessék csak nézni, felügyelő úr – fordult hozzá hirtelen ötlettel egyikünk, mielőtt az megszólalhatott volna –, milyen aranyos kis sündisznót fogtunk!

Lestük a hatást, s vártuk a szidalmakat. Meglepetésünkre azonban ez a goromba, ordítózos fickó a kis sünni láttán a fejét ingatva elmosolyodott, s ettől a váratlan mosolytól az arca, ez a naptól kivörösödött, savós színű szemű, ritkás fakó szemöl-

dökű, ellenszenves ábrázat egyik pillanatról a másikra, ha meg nem is szépült, de valamiképp emberivé fényesedett. De vajon mit szól? Persze, a szokásosat:

– Ó, hogy az isten b...ná meg!

Ám ezt a förtelmes szitkot olyan kedveskedő, már-már becézó hangsúllyal ejtette ki a száján, hogy rá kellett eszmélnem: nem azért káromkodik ez a szellemi hiánybetegségben szenvedő, szegény, szerencsétlen alak, mintha folyton csak haragudnék. Ó, dehogya! Egyszerűen nincs más szava. A többit rég elfelejtette. Vagy meg sem tanulta. Így hát örömet, bánatát, dühét, vígságát, vonzódását és utálkozását: összes érzelmeit ezzel az egyetlen mondattal tudja csak kifejezni. Egyébre, többre nem telik tőle. Vajon hány éves lehet? Harminc-harminckettő? Még nem egészen reménytelen eset: a szókincs sokáig gyarapítható. Talán ha egy időre bezárnák közénk?...

Akkortájt utunkba akadt egy másik sün is, neki azonban nem hozott szerencsét a találkozás. A roma brigád egyik tagja bukkant rá, s nem sokat teketóriázott vele: hamar megfojtotta, majd a nyakába vetett hurkon zsineget fűzött keresztül s – biztos, ami biztos – a derekára kötötte: nehogy egy másik ragadozó elorozza tőle a zsákmányt. Délig ott himbálózott rajta bizarr trófeaként, ám ő korántsem annak szánta: délben pillanatok alatt kizsigerelte, két másik társa ágakból, kórókból, száraz gízgából tüzet rakott, egy negyedik sarat kevert, s a sűrű fekete sárral jó ujjnyi vastagon betapasztotta a sün tüskés hátát a fejétől a farkáig. Egyiküknél még só is volt egy kendő sarkába kötve, abból pergetett egy keveset a sün felhasított, kizsigerelt hasüregébe, majd gödröt kapart az időközben összegyűlt parázshalom közepén, s az ingyen jött pecsenyénekvalót hanyatt befektette. Annyi tennivaló maradt még, hogy a szabadon hagyott hasüreg letakarták több rétegben az út mentéről sebtiben tépett bojtorjánlevéllel, végül a szétkapart hamut-parazsat visszakotorták az egésznek a tetejére, s még raktak is rá tűzrevalót utánpótlásnak. Tovább egyelőre nem foglalkoztak vele, beálltak az ebédért sorakozók mögé. Ebéd után a sünt egy bottal kihengerítették az elhamvadt tűzből, leverték róla a cseréppé égett sarat a beleragadt tüskékkel együtt, aztán némi szóváltás közepette megosztottak rajta, s vígan befalták. Ez a sün majd még egyszer akkorára nőtt, mint a mienk, s már alaposan előkészülhetett a téli álmra is: méreteihez képest tekintélyes szalonnaréteget viselt a bőre alatt, szép sárgát, mint amilyen a kacsáké vagy a jól tartott tanyasi tyúkoké. Miután megsült a parázs közt, az illata sem volt rossznak mondható. Lankadatlan kíváncsiságom sem vitt volna rá azonban, hogy kérjek belőle.

Hogy mi tartott vissza tőle? Hát nem az esetleges elutasítás...

Az Allampusztára irányított elítéltek többségének – ha köztörvényes volt, ha politikai – mezőgazdasági gyalogmunkát kellett végeznie: borsónyívés, gyomtalanítás, kapálás, hagymaszedés, kukoricatörés és így tovább – mikor mi volt soron. De szükség is volt a sok kézre, hisz az ötvenes években hírül sem állt még olyan szinten a gépesítés meg a kemikáliák alkalmazása, mint 15–20 esztendővel később. (Az is igaz persze, hogy a kapa meg a karaszoló sokkalta kevesebb kárt tett az élő környezetben, mint a gyomirtó és növényvédő vegyszerek sokasága.) A rabok munkaereje a legolcsóbb napszámosokénál is kevesebbe került; ők mindenesetre kevés hasznát látták tevékenységüknek. Járt ugyan munkabér

számukra, miután azonban levonták belőle a rabtartás költségeit, a maradékkal messzire nem jutottak. (Magam is megkaptam szabadulásomkor a végelszámolást, ennek összegét viszont meglepetés gyanánt írásom legvégére tartogatnám. Addig is kérem az Olvasó szíves türelmét.) A gyalogmunkások kivételezett csoportját alkották azok, akik a szőlőben dolgozhattak:érés kezdetétől – a hasztalan sóvárgó többségtől eltérően, s a nyomtató ló példázata szerint, amelynek tudvalevőleg nem kötik be a száját – hozzá-hozzájuthattak egy kis gyümölcshez. Adódott munka időszakonként a magtárban is. Akiket ide vezényeltek, azok kétszeresen is szerencsésnek mondhatták magukat: egyrészt kiváló volt, s még nem romlott le az erőnléti állapotuk, másrészt pedig a fogósabb munkához, például a zsákoláshoz mérten enni is többet kaptak. Sokak által irigyelt munkahely volt a sertéstelep: az ott elvégzendő munkának megvolt a maga sajátosan kialakult rendje, s ahhoz nem kellett hajcsár, hisz értelme sem lett volna a hajcsárkodásnak. Ezenfelül: mivel a jószág étrendjébe a fölözött tejet is beiktatták, a nyomtató ló elve itt is érvényesülhetett – egy-két liternyi hiány még nem vetette vissza a süldők gyarapodását. Négy testvér látta el állandó jelleggel ezt a feladatot, négy kerek fejű, nagy, kerek arcú, barna szemű férfi. Télen-nyáron a többiektől különválva vonultak ki is, be is, külön volt a szállásuk, másokkal nem közösködtek, nem is igen beszélgettek, elváltak csendesén egymás között. Szótlan, komoly alakjukat talán épp hallgatag voltuk miatt egy kis titokzatosság lengte körül, rosszat azonban senki nem tudott mondani róluk.

– Nazarénusok ezek – közölte róluk egyik jobban értesült társunk, aki hónapokkal korábban érkezett Korhányba. – Azért ítélték el őket, már nem is tudom hanyadjára, mert nem fognak fegyvert, tiltja a vallásuk. Valahányszor csak behívják őket, mindig megtagadják a szolgálatot, arra sem hajlandók, hogy a puskát megpuccolják. A legidősebbiket már a Horthy-rendszerben is leültették. Pedig becsületesek ám mind a négyen – folytatta elismerő tisztelettel a hangjában –, se nem lopnak, se nem hazudnak, se nem káromkodnak, a dolgukat is elvégzik tisztességgel. Kész csuda, hogy a sok zsvány közt el nem kutyulódtak annyi év alatt.

El-elnéztem esténként a négy testvért, ahogy csajkával az ölükben lehajtják a fejüket, majd kisvártatva szó nélkül kanalizni kezdenek. Soha egy hangos szavukat nem hallottam. Ha emlékezetem meg nem csal, érsekcsanádiak voltak.

Két egyszemélyes munkakört betöltő emberrel volt még találkozásom Korhányban. Egyikük az őri kanász, őt már említettem. A másik a bivalyos volt (te jó ég: hol van ma már bivalyos ezen az EU-Magyarországon!): harminc év körüli, meglehetősen alacsony, de roppant erős, izmos emberke, fekete hajú, fekete bajsú, fekete szemű. Napközben a fogattal járt-kelt elég szabadon a gazdaság területén, de ha nem, akkor is rendszerint az állatai körül tett-vett, így ritkán lehetett látni. Egy napon szerszámokat vételeztünk vagy adtunk le egy udvaron kívüli raktárépületben. Ott volt közel a bivalyistálló is, a bivalyos derékig meztelenül, hátát a félfának vetve sütkérezett az ajtóban.

– Megnézhetném a bivalyokat? – kérdeztem tőle.

– Meg hát, persze – mondta, s már indult is befelé előttem, ám a küszöbről visszafordulva, mintha csak valami kedves titkot adna a tudtomra, még hozzátette: – Van ám kisbivaly is! – s elmosolyodott a bajsza alatt.

Két bivaly kérődött melán a jászol elé kötve, mintha csak e mulandó világ megoldhatatlan gondjain rágódnának. Egyikük félrefordított fejjel hosszan rábámult a bivalyosra, a másik azonban ügyet sem vetett ránk, csak mozgatta tovább az állkapcsát balról jobbra elmerülten. A koromfekete kisborjú ott hevert középütt az istállót beterítő alomszalmán, tejszagot árasztott. Szép gömbölyded növendék volt, csak még igen apró, főleg így fekve, hogy még kurta lábacskaít is maga alá húzta. Végigsimogattam a tenyeremmel: meleg volt, sima és csupa élet.

– Mennyi idős? – kérdeztem.

– Tegnap hajnalban ellette az anyja – felelt a kicsi ember, majd lehajolva gyöngéden megvakargatta a borjú füle tövét.

Körbepillantottam a félhomályban: a vasvégű ösztökét szerettem volna látni, amivel a bivalyokat serkentik sebesebb haladásra, de sehol nem vettem észre ilyesmit.

– Mivel szoktad hajtani őket?

– Van itt egy ostor – bökött a sarokba a fejével –, de inkább csak dísznek tartom, legyenek ők is tudják magukat.

– Hát akkor?

– Értenek ezek a szóból is. Csak az nem mindegy, hogy ki mondja nekik.

– Öklével megdöngönyözte a hozzá közelebb kérődző állat nyakát: – Igaz-e?

Hogy ne csupán a jószág felől érdeklődjem, megkérdeztem tőle:

– Mennyi van hátra?

– Még tíz hónap.

– S ami már lement?

– Az nyolc.

– Miért kaptad?

– Súlyos testi sértésért.

– Verekedtél?

– Nem én.

– Hát?

– Csak ütöttem.

S bajsza tövében ismét megjelent a mosoly.

Különös, szinte megmagyarázhatatlan: az állampusztai fegyőrök közül alig tudok néhányat felidézni. Pedig nap mint nap találkoztunk velük, s nem is voltak annyian, hogy sokaságuk zavarná meg az emlékezet előhívó mechanizmusának a működését. Egyedül Kasza felügyelő az, akinek neve is, alakja is egyaránt megőrződött bennem. A jobbik váltás őrpapancsnokát: egy szőke, szigorú csontos arcú törzsőrmestert s a kelevényeimből kigyógyító felcser őrmestert tetőtől talpig magam előtt látom ma is, nevük azonban alighanem végképp odaveszett az időben. Volt még a káromkodós kesehajú, továbbá egy úgyszintén rendfokozat nélküli fiatal foglár, aki viszont rendesen bánt velünk, gorombaság helyett inkább viccelődött, olykor pedig célpremiumként egy-egy szál cigarettát is lerakott a répasor végibe, de ők is névtelenné váltak mindketten azóta. Az intézet papancsnoka minden áldott – vagy áldatlan – nap megjelent záráskor, legalább kétszáz alkalommal kellett látnom, de sem a neve, sem az arca, sem az alakja sehol. A többi lovas meg gyalogos öröké úgyszintén

– fogalmam sincs róla, kik voltak, milyenek voltak, hányan voltak. A lovaikra igen, azokra emlékszem: egyikük almásderes volt, a másikuk keselylábú sötétpej hóka. Meg a kutyákra is: volt egy alul ordasszürke, felül fekete német juhász, egy világos színű, majdnem fehér meg egy teljesen fekete. Ez az utóbbi volt a legkisebb köztük, ám egyben a legádázabb is. Ki ne hagyjam a nevelőtisztet: ha a nevére nem, az arcára neki is emlékszem. Róla azonban már írtam korábban. Nem tudom, mi az oka, hogy ennyire kifakult, kiszakadozott belőlem ezeknek az embereknek az emlékképe. Talán valami tudattalan védekezési folyamat következménye az egész? Meglehet. Ebben – ha így van – még némi vigasztaló is akad: nem az életkorral járó elhülyülés előrehaladott állapotáról van szó, hanem arról, hogy a lélek – akárcsak minden élő szervezet – igyekszik mielőbb ösztönösen kivetni magából mindazt, ami számára kellemetlen. (A fegyőri foglalkozás és annak kellékei iránti ellenérzés odáig fokozódott bennem akkoriban, hogy szabadulásom után jó ideig képtelen voltam elviselni a szürke egyenruha közelségét. Olyannyira, hogy még egy derék tűzoltó láttán is sietve áthúztam az utca túloldalára.)

Állampusztai rabtársaimmal más a helyzet. Ők sokan voltak – telt ház esetén akár 50–60-an háltunk egy fedél alatt –, a társaság összetétele is változott idő teltével, így az általuk bennem hagyott emlékek sora is rendkívül változatos élességű. Jó néhányuknak az arca, alakja, hangja egyaránt eleven, látom a tekintetüket, mozdulataikat, hallom a szavukat, emlékszem a nevükre, ügyükre. Mások emléke csak hiányosan, töredékesen villan vagy árnyéklík elő 48 év távolából. Leginkább a nevek hajlamosak a lemálladozásra – de hát ezzel a jóval későbbi keletű ismertségek s találkozások tekintetében is így vagyok, számos kínos helyzet adódott már s adódik manapság is belőle. Szerettem volna elkerülni a számbavétel hézagosságból fakadó óhatatlan vereségérzetet, de úgy gondolom mégis: szembe kell nézmem a mankó híján botorkáló gyarló emlékezet szegényével. Lássuk hát, kik is voltak.

Néhányukat – egyebek közt Botos Gyulát, Makra Sándort – már említettem. A megyét – mármint Bács-Kiskunt – azonban mások is szép számmal képviselték közöttünk:

Facska Máttyás, Dávod. Nyílt tekintetű, termetre s természetre egyaránt derék ember, felesége s iskoláskorú kislánya várja haza. A forradalom idején a szántóföldről hívják falubelijeit: vegyen részt a község irányításában. Igazságérzeténél fogva sem bosszúra tör, hanem a békés megoldást keresi. Az újra nyeregbe zökkenő hatalom börtönnel jutalmazza jóságát. Évtizedek múlva sikerül őt és családját Dávodon meglátogatnunk. A legtisztességesebb emberek egyike, akivel valaha is összehozott a sors.

Umenhoffer István, Hajós. Szorgos, munkaszerető, tiszta szándékú sváb gazda. Bűnéül azt rótták fel, hogy a forradalom leverése után nem óhajtott a régi-új hatalom szolgálatába szegődni. Irgalmatlanul elverték, megalázták, majd bebörtönözték. Az évtizedek során találkozhattam vele néhányszor: hol Hajóson, hol Kecskeméten. Utolsó, szívszaggató találkozásunk 2005 júniusában történt. Nem búcsúnak szántam, de az lett belőle: hónapok múlva hírért vettem Pista bácsi halálának.

S a többi megyebeli: az akkor épp húszéves, erőtől duzzadó fiatal birkózó: Zombori Imre Kecskemétről. A hirtelenszőke, zömök Flaisz Feri Kecelről. Aki Korhányban legelőszőr szóba állt velünk: a bácsalmási Patocskai János műszerész. Matyi Bajáról, akinek családneve még mindig nem jut eszembe, de édesanyja neve alapján Kabdebó Tamás hátha azonosítani tudná. (Ha látnám, talán magam is megismerném.)

A másunnan jöttek: Görcsös János a Duna túlsópartjáról (sokat fáj a lába, s egyszer valamikor Kecskeméten meglátogatott). Löffler Pista bácsi: derűsen komoly, béketűrő ember, őt is lerajzoltam. (Nemrég a lányától kaptam egy kedves levelet – tőle már nem kaphatok.) Orendi – vagy Orelli? – Gusztáv nyomdász, 56-ban munkástanács tag: ezért kellett lakolnia. Dinka Laci mellett egy másik Békés megyei, de nem Szarvasról, hanem Battonyáról: Rockov Pista, eleven-fekete, akár a feketeterítő, megtanított egy szerb dalra, *Hladan vetar* kezdetű szövegére kevésbé, dallamára azonban tökéletesen emlékszem. Három Somogy megyei: Nagy Pista meg Miseta Laci Kaposvárról, Mali Jóska Öreglacról. (Róla kiderült: egy néptánc csoportba jártak a feleségemmel. Kicsi a világ.) Egy nála is jobb néptáncos: Kardos Jóska – „civilben” vadászpilóta Szolnokon (azaz: csak volt) – Törökszentmiklósról. És mindazok, akik név nélkül bolyonganak bennem lassacskán fél évszázada: az az ősz hajú, fehér bajszú horvát gazdaember Hercegszántóról. Hetven évet leélt anélkül, hogy bármi összeütközésbe került volna a törvénnyel, de 56 őszén valaki – talán egy jóakarója – titokban egy pisztolyt dugott el az udvarán, másnap kimentek hozzá házkutatást tartani, s letartóztatták. Másfél évet kapott, s legfőbb bánata az volt, hogy már nem büntetlen előéletű. Egy eleven mozgású, élénk tekintetű ember, akitől a kilenc kecskeméti lányról szóló nótát tanultam (azóta sem hallottam senki mástól) – ma is bármikor el tudom fújni mind a három strófáját hiba nélkül. És sorra a többi megnevezhetetlen sorstársam, a forradalom utáni megtorlás velem együtt szerencsésnek mondható áldozatai, akiket nem végeztek ki, nem ítélték őt, hat vagy nyolc évre, csak megpofoztak, megrugdostak, meggumibotoztak, megaláztak, akik az egyik év börtön bélyegét aztán évtizedekig kellett a homlokukon – s a személyi lapjukon – viseljük csak azért, mert a szabadság hirtelen beköszöntő s túl hamar tovatűnő napjaiban néhány pillanatig szabadnak érezték magukat, s ezt ki is nyilvánították: a Bagolyarcú, aki Petőfi hallatán alig bírt magával, a Szakadós Hajú, aki mindig besegített a gyöngébbeknek, a Vékonyhangú, aki folyton mókázott mindenkivel, a Köhögős, aki szabadulta után aligha érte meg a nyarat – s a sor vége belevész a homályba. (Miskolci egyetemista barátunk viszont szemrehányóan visszafordul: azért neheztel, mert a nevét még mindig nem bírom kihorgászni a feledés vizeiből. Pedig a falujáé már előkerült: Szentbékála, Veszprém megye. Meg az is, hogy a miskolci börtönben együtt ült Bihari Sándor költővel, akit három évvel később Pest városában személyesen is megismerhettem – odáig azonban most még ne szaladjunk előre.)

Az előző lapokon szóltam néhány köztörvényes rabtársamról is. Visszakanyarodnék hozzájuk, hisz velük egy akolba zárva éltünk, így velük volt kerek a világ: az a sajátos börtön-mikrokozmosz. A *köztörvényes* jelző mögül szándékosan hagytam el a megbélyegző szót: *bűnöző*. Volt persze köztük olyan is szép

számmal, aki rendszeres bűnöző életmódot folytatott, s betörésből, besurranó vagy zsebtolvajlásból tartotta fönn magát. (Ez utóbbiak egyike egyszer részletes, kerek előadást tartott nekem a zsebes szakma rejtelmeiről. Elmondta, hogy e foglalkozás – majdnem azt írtam ide: hivatás – általában apáról fiúra öröklődik, hogy a szakmára szánt s tehetségesnek ítélt gyerekek mutatóujját már kiskoruktól fogva elkezdik nyújtani egy rákötött súly segítségével – zsebbe, illetve táskába nyúláskor ugyanis a középső és mutatóujjat használják csipeszként –, ismertette a különféle trükköket, a szólóban vagy társakkal végrehajtott akciók módozatait. Beszámolója fölért egy rövid, de intenzív tanfolyammal, s ha az elméleti tudnivalókon túl a gyakorlati ismeretek elsajátítására és begyakorlására is szántam volna három-négy hetet, amatőr alkalmi zsebesként talán még vittem is volna valamire...) A legtöbb köztörvényes elítélt azonban nem volt igazi bűnöző: engedvén a kísértésnek – nem egy esetben a szükségétől is sarkallva –, alkalmilag elemelt valamit, ami a másé, megdézsmálta a rábízott javakat, ittasan garázdálkodott, esetleg a törvényes procedúrák megkerülésével maga vett elégtételt vélt vagy valódi sérelmeiért a szomszédján, haragosán vagy valamely családtagján. Bizonyos esetekben – legalábbis a mai felfogás szerint – még az is megkérdőjelezhető, hogy amit egyik vagy másik elítélt elkövetett (vagy elmulasztott), valóban bűncselekmény-e. Volt például egy Ábrók Sándor nevű debreceni tímársegéd – alacsony, de mázsán felüli, mindene-gömbölyű ember –, aki azért került rács mögé, mivel feketevágásból származó bőröket készített ki s tartalékolta a szűkös időkre, sőt még adott is el belőlük helybéli cipészeknek. Korhányban annyi szerencse érte, hogy a konyhára került kiségitőnek. Főnöke, a tábori főszakács hentes és mészárosként feketevágás „bűntettében” marasztaltatott el. Hatalmas termetű, roppant erejű, de rendkívül szelíd természetű ember volt: a 120 literes nagy üstöt étellel teli egymaga le bírta emelni a katlanról, hangos szavát azonban szinte sosem hallottuk. Megegett, hogy vasárnap délutánonként elkérte Botos Gyuszi hegedűjét, s félórakig eljátszott rajta. Fejét félrehajtván húzta egymás után az érzelmes hallgatónótákat, s ahogy egy-egy kitarított hangot rezegtetett, lóláb méretű bal karján önálló életre kelve, sebes ütemben ugráltak az inak s az izomkötegek. Ugyan miféle bűnözők voltak ők, s miféle köztörvény, amelynek alapján őket elítélték s börtönbe zárták? A kategóriahatárok különben is eléggé kétségesek voltak. Akkori és mai eszemmel sem könnyű belátnom például, hogy a tiltott határátlépés vagy a fegyverrejtegetés miért számított politikai bűntettnek. No de hagyjuk a töprengést – gyerünk dologra.

Kukoricatörés után egy hétig formán takarmányrépát szedtünk s koronáztunk. Az idő ismét csepergősre fordult, tetőtől talpig kastosan-sárosan tértünk meg minden este a munkából. Ruháink átáztak, fűtés még nem volt, csak éjszaka nem fáztunk a fülünkig húzott pokróc alatt. Köhécselve, eltaknyosodva szidtuk a gyakran szitáló apró szemű esőt: lenne inkább fagy meg dér helyette, azt is szívesebben eltűrnénk. Kívánságunk hamarosan teljesült, de közben – el ne felejtsem – október 23-án még egy összetartást rendeltek el: munkaszünettel ünnepeltük meg a forradalom első évfordulóját.

November elejére aztán – ahogy azt Debrecen környékén mondogatják – óhajunk szerint *megjöttek Derecskéről*. Egy napon ropogós reggelre ébredtünk,

s odakint csupa ezüstös szürke táj fogadott bennünket. Szép is lett volna elnéze-
lődni a varjúkárogásos, megőszült határban, belehallgatózni a vadludak alkonyi
vonulásába, ahogy félig láthatatlanul, egymásnak kiáltozva szállnak ék alakban
a könnyű, puha köd fölött a Duna felől, de akadt ennél sürgősebb dolgunk is: fel
kellett szedni a csikórépat. A csikórépa a mindannyiunk által ismert sárgarépa-
nak egy haloványabb színű s ízletlenebb változata, takarmányozás céljából vetet-
ték el, s novemberre jött el a betakarítás ideje. Nem volt igazán nehéz munka: a
répasorokat lovas ekével előre kiszántották, nekünk csak elő kellett kaparnunk
a fellazított hantok közül, a zöldjét letépni, a gyökereket pedig halomra dobálni.
(A répahalmok elszállításának feladata már másokra várt.) Csúsztunk-másztunk
hát megint reggeltől estig a répafieldön, s fáztunk kegyetlenül. Egész álló nap a
fagyos göröngyök közt kaparászni csupasz kézzel aligha tartozik a kellemes fog-
lalatosságok közé, a munkával járó mozgás sem melegített föl bennünket télinek
szánt, de nem éppen télre való hitvány öltözetünkben. Hogy milyen hideg volt,
az abból is megítélhető, hogy a lovas ór időnként körben nyargalászott, hogy
lova s a maga tagjaiból a didergést elűzze, gyalogos társai pedig ott toporogtak
a répafield egyik sarkában megrakott tűz közelében. Nekünk ilyesmire nem volt
módunk, vacogva vártuk hát a napszállta pillanatát, hogy répával titkon megra-
kott tarisznyáinkkal hazatérhessünk (haza?) a korhányi táborba. Ekkor már meg-
indult a fűtési szezon. Kaptunk naponta egy vödör háztartási szemet meg némi
gyújtósftát, s azzal begyűjthattunk a barakk egyik végében álló kis vaskályhába.
A kályha kicsi volt, rosszul szelelt, s a kéménynek sem volt elég jó húzása, így a
kályhából meleg helyett jó ideig csak a füst kanyargott elő, kiszellőztethetetlenül
megülve a helyiség amúgy sem épp üdítő levegőjét. Ám ha végre begyulladt,
akkor is csupán a közvetlen közelében érzékelhettünk némi meleget. Arra viszont
kiválóan alkalmas volt, hogy a napközben begyűjtött csikórépából egy-egy csaj-
kányit felrakjunk főni a tetejére. Csak úgy üresen, só meg minden egyéb ízesítés
nélkül. Nem volt valami királyi csemege, de így megfőve többet lehetett belőle
megenni, mint nyersen, s éreztük, hogy jót tesz a fogyasztása. Szerencsénkre – a
nyári hagymaszákmánytól eltérően – a répat nem szedték el tőlünk, így falhat-
tunk annyit belőle, hogy rá is untunk.

A csikórépaszedés első napjaiban töltöttem be huszonegyedik évemet. Gémbere-
dett ujjakkal, a fagyos földben kotorászva, visszagondoltam korábbi születés-
napjaimra, ezek sorában a legutóbbira, amit felfegyverzett, de harcba nem vetett
nemzetőrként értem meg az egyetemen, az általános szovjet katonai támadás
megindulása előtt kereken egy nappal; arra a születésnapomra, amelyikről forrad-
almunk baljósan közelgő végkifejletében én megfeledkeztem, s csak Apám – aki
ezen az utolsó napon hiába hívott haza a biztonságosabbnak vélt szülői hajlékba,
én nem mentem vele –, csak Apám távozása után eszméltem rá, hogy húszéves
lettem. Nem tudom, kapott-e még rajtam kívül valaki – jóllehet egynapos késede-
lemmel – olyan pokoli ajándékot a születésnapjára, mint én. Legfőljebb a velem
egy napon születettek. Távolinak, igen távolinak tetszett az a tavalyi novem-
ber harmadika. Úgy éreztem, nem egyetlen esztendővel lettem idősebb azóta.
Hasonlatosképpen a dinnyéhez, amelynek indáján a türelmetlen gazda csavarint
egy-kettőt – s az kínjában korábban beérik.

Nem telt bele két hét, s fölszedtük a csikórépát is. Számunkra ezzel vége szakadt a mezei munkának, de maradt egyéb tennivaló. A nyár közepén felnyútt borsót addigra kicsépeltek, megszáritották, azt kellett végigválogatni, hogy a kész vetőmag megfeleljen az export követelményeknek. E művelet végrehajtására alkalmas helyiség és berendezés Korhányban nem lévén, beköltöztettek bennünket a központba: napi átjárásunk, utaztatásunk túlságosan költséges, illetve időrabló lett volna. Állampusztai elhelyezésünk s ellátásunk hasonló volt a korhányihoz, azzal a lényeges különbséggel, hogy munkakezdekor s munka végeztével csupán egyik épületből a másikba kellett átvonulnunk. Ez nem csekély időmegtakarítást jelentett számunkra is: aligha mindegy, hogy a szálláshelytől a munkahelyig három, avagy harminchárom percet kell gyalogolni, a többlétszorosozókkal s létszámellenőrzésekkel elvesztegetett időt nem is számítva. Az ébresztő így is sötétben történt, ám ez az ősz végén, tél kezdetén már a nappalok rohamos rövidüléséből adódott. A borsó válogatása a következőképp ment végbe: egy tágas és hosszú terem két hosszanti fala mentén egymással szemközt deszkapezettel ellátott két asztalsor állott. Az asztalok fal felőli oldalánál ült a válogató, az asztallapra öntött borsó közül a hibás szemeket s egyéb szennyeződést félrekorogtatva a megtisztított magvakat az asztallap alá erősített zsák szájába terelgette. A megtelt zsák száját bekötötték, elvitték, üresre cserélték, a megürült asztalt időről időre feltöltötték. Tökéletes, hibátlan munkát kellett végezni, a brigádvezető vagy a fegyőr rendszeresen ellenőrizte a zsákba kerülő borsó tisztaságát, s ha akár egyetlen szem oda nem valóra akadt benne, újra kellett válogatni az egészet, ez pedig a többletmunkán túl legorombítással, kirívó esetben pedig akár fegyelmi büntetéssel is járt. Nem mondhatni, hogy túlonatult megerőltető lett volna ez a Hamupipőke-munka, ha emberségesebb ór volt velünk, úgy – akár csak hajdan faluhelyen a tollfosztások, tengerihántások alkalmával – mesélgetni, énekelni, tréfálgozni is lehetett közben. Szemünket azonban alaposan megviselte: villanyfénynél dolgoztunk, az épület viszont nem volt rákötvé az elektromos hálózatra, így az energiát egy motoros aggregátor szolgáltatta, ami bizony elég egyenetlenül működött. A változó erősségű, folyamatosan vibráló fénytől déltájban már igencsak káprázott a szemünk, esetefelé pedig olykor alig láttuk a borsószemeket. De hát panasz ne legyen: még mindig sokkal jobb volt ez, mint a hideg sárban caplatni vagy a napon égni reggeltől estig. Sok tonnányi borsót válogattunk végig hangyaszorgalommal a népgazdaság javára a népből kirekesztett eme állapotunkban. Nem jegyeztem a napok számát, de a válogatás bízvást hosszabb ideig tartott a szedésnél.

Közben ránk köszöntött a karácsony is, 1957 fekete – számunkra mindenesetre fekete – karácsonya. Arra mód s alkalom nem adódott, hogy a házbeli húsvéthoz hasonlóan megünnepeljük a Kisdéd születését, öröm azonban mégis ért bennünket. Azonfelül, hogy december 24-én a megszokottnál jobb ebéd mellé két-két szem szaloncukrot is kiosztottak, átvehettük a hazulról küldött csomagokat is. Az Anyám sütötte mákos meg diós kalács mellé rakott parányi fenyőgallyacska az otthoni, gyermekkori karácsonyok illatával legyintett meg, s jó lett volna félrevonulva sírni egyet, de akkoriban még igen szégyelltem az ilyesmit. Vass Lacival természetesen megosztottuk csomagjaink tartalmát, néhány fatányi csere

azonban más rabtársakkal is megtörtént: ez így volt rendjén. Egyszer csak odalép hozzánk Umenhoffer Pista bácsi:

– Laci, Feri, ha meg nem vetitek, ezt kóstoljátok meg! – s odakínálja nekünk a csomagban kapott szalonnát.

A szalonna külleme számomra szokatlan, s nem sokat ígérő: vékony húserék látszanak ugyan benne, de ujjnyinál alig vastagabb az egész. Igaz, hogy az illata jó, de mit lehet ebből falni? Nálunk a Hajdúságban a mangalica becsületét a szalonna vastagságán mérték: a jószág hátán az tenyérnyire vagy akár kis arasznyira gyarapodott, mire levágták. Ebből persze füstölt szalonnát készíteni meddő próbálkozás lett volna: nem járta át a füst. Alaposan lesózták hát s kifagyasztották, a tűz nyomát csak a leperzselts tisztára kapart bőrén lehetett érezni, legbelül azonban halvány rózsaszínbe játszott, s puha volt, mint a vaj. Paprikás szalonnának való a tokából meg a hasaaljából került: azt előbb sós vízben megabálták, majd jó vastagon bekenték fokhagymás paprikával. Mindkettő téli éteknek számított – a paprikás rendszerint a tavaszt sem érte meg –, s keményre kifagyva volt igazán jóízű. (Ámbár sós szalonnából még aratásra is maradt bőven, de addigra jócskán avasodni kezdett, s azt én már nem szerettem.) De lássuk csak ezt a hitványka valamit! Töredelmesen be kell vallanom: olyan jóízű szalonnát sem előtte, sem pedig azóta nem ettem.

– Na, milyen? – kérdi Pista bácsi.

– Nagyon jó. Nem is hittem volna.

– Mi, hajósi svábok mán csak ilyet tudunk – jegyezte meg szerénykedve.

– Hogyan csináljátok?

(NB. Benn a börtönben, a házban éppúgy, mint Állampusztán, korkülönbségre való tekintet nélkül mindannyian tegeződtünk: az idősebbekkel így is tudtunk tisztelettel beszélni.)

– Először is, a disznót ha levágtuk, mi nem perzseljük, hanem forrázzuk.

– Mint a tyúkot?

– Majdnem úgy. Csak a tyúkot belemártjuk a forró vízbe, mi meg ráöntögetjük. A forró víztől tövestül kijön a szőr, szép sima lesz, nem marad benne... – s tenyerével megdörgölte az állát.

– Borosta – egészítem ki.

– Az, az. De azzal kellett volna kezdeni, hogy mi csak húsertést tartunk, annak vékony a szalonnája. Mangalica nálunk nincsen. Abból ilyet nem lehet.

– Ebből meg olyat.

– Hát persze: mindenképp csak azt, amire való.

– Így van. S azután mi következik?

– Az következik, hogy a szalonnát szépen lefejtjük a disznóról, felvágjuk táblákba szabályosan, és bepácoljuk.

– Mi van a pácban?

– Só, fokhagyma, bors, ilyesmi. Benne hagyjuk sokáig. Egy hét, két hét. Utána kiszedjük, lecsurgatjuk. Ha lecsurgott, mehet a füstre.

– Meddig füstölődik?

– Amíg ilyen nem lesz. Azt meg lehet látni. Arra kell vigyázni, hogy a füstölő se ne aludjon el, se ne égjen lánggal. Állandó hideg füst a jó, tölgyfából, akácfából, vágys inkább fűrészporból. Fenyőfa, fűzfa, ilyesmi nem jó: keserű lesz tőle.

A jó ízek mellé ismeretekkel is megkínált bennünket Umenhoffer István hajósi gazda, 1957–58-ban büntetlenül elítélt állampusztai rabtársunk. Hálás vagyok a sorsnak, hogy sok évvel később a pincéjében s a hajlékában is megfordulhattam, s hogy végső távozása előtt még egyszer megölelhettem ezt a kedves, tiszta szívű embert.

Elmúlt a karácsony, s hamarosan átbandukoltunk az újabb esztendőbe. Két hónap sem maradt már hátra szabadulásomig, ám amilyen sebesen pergett ujjaink alatt a borsószemek sokasága, olyan beteges lassúsággal vánszorogtak előre a napok. Mintha csak lefékeződött volna az idő. A nyomasztó várakozást az is megnehezítette, hogy valamikor januárban végeztünk a borsóválogatással, s egyéb tennivaló nem lévén, visszavittek bennünket Korhányba, ahol a házban már megismert börtönnapirend szerint töltöttük napjainkat és éjszakáinkat. Az állandó bezártság s a ránk szakadt tétlenség nap mint nap próbára tette túróképeségünket, s erősen ügyelnünk kellett rá, hogy ingerültebb pillanatokban egy-két megviseltebb idegzetű társunk egymás ellen ne forduljon. Szerencsére sikerült elkerülni vagy megelőzni a keményebb összekoccanásokat körünkben. Aki úgy érezte, hogy szakad a cérna, az inkább félrehúzódott egy időre, s ilyenkor a többiek is békén hagyták. Pokollá vált volna kényszerű együttlétünk, ha az indulatok elszabadulnának.

Pedig az az alig másfél hónap amúgy sem volt édeni idill. Mivel nem jártunk munkára, napi ételadagunk érezhetően megcsappant. Márpedig rabéletünk sivár örömeinek egyike épp az étkezés volt. Februárra az utolsó falat is elfogyott a karácsonyi csomagból, így hitvány és kevéske adagjainkat nem volt mivel pótolni. Sokat vesződtünk-bosszankodtunk a fűtéssel is. Fél délelőtt elkínlódtunk a kályhával, mire begyulladt végre, közben szellőztetni kellett többször is, hogy a csípős, fojtó füst meg a tökéletlen égés folytán keletkezett szén-gáz úgy-ahogy eltávozzék, mivel azonban a meddő kőzettel teli, rendkívül rossz minőségű szén napi mennyisége szigorúan ki volt szabva, többször vételezni meg nem lehetett, népes zárkánk belső hőmérséklete alig emelkedett 6–8 fok fölé, s hogy egyáltalán azt elérte, az is inkább az élő emberi testek melegének volt köszönhető, mintsem a kályháénak.

Egyik társunk állapota – a Köhögőse – válságosra fordult. Az egész nyarat meg ősz csendesén végigköhécselte ez az ötven év körüli, sovány, sápadt férfi. El nem hagyta ugyan magát, le sem esett a lábáról a nagy munkák idején, s panaszkodni sem panaszkodott. Az őszi esők s a korai fagyok – amikor négykézláb mászva szedtük ki a földből a csikórépát – azonban igen megviselhették. Mindezt csak tetézte a hetek óta tartó bezártság s hálóhelyünk örökös füstje, rossz levegője. Napközben még csak-csak elvolt valahogy, ám a hosszú éjszakákat végigköhögte, hallgatni is szörnyű volt, ahogy a köhögőrohamok szüneteiben sípol a tüdeje. Közbenjárásunkra kapott valami kanalas orvosságot, de az mit sem használt neki: ugyanúgy köhögött továbbra is, talán még jobban. Egy reggel látjuk: zsebkendőjét mossa a lavórban, s a víz rózsaszínű. Másnap már a törülközőjét mosta, s a felköhögött vértől piros lett a víz. Ekkor jelentést tettünk állapotáról, s egyben kértük, hogy arra való tekintettel, s a továbbfertőzés elkerülése végett, vigyék betegszobára, vagy még inkább kórházba. Intézkedés nem történt, ott maradt

továbbra is köztünk ez a súlyosan beteg ember, mosta reggelenként a törülközőjét, később a lepedőjét az egyik közös lavórban, s bocsánatkérően fordította felénk viaszsárga, beesett arcát, álmatlanságtól körülárlkolt szemeit:

– Ne haragudjatok rám, fiúk – mondta fátyolos hangon, föl-fölzihálva. – Azt hiszem, ugat bennem a halál kutyája.

Börtönbüntetése leteltéig a közös szálláson hagyták köhögni s vért harákolni. Tizedike körül, nem sokkal nyitás után jött egy fegyőr a központból s szólította:

– Gyerünk a szabadulózárkába!

Csendben összeszedte szegényes cókmókjait, majd sorra kezét szorított mindannyiunkkal. Az ajtóhoz érve még egyszer megállt, s örömtelen arcát felénk fordítva visszaintett. Ő is jól tudta, mi is: többé soha nem látjuk egymást.

Néhány nap múlva, pontosan február 14-én Vass Lacit is szólították. Nem sokat kellett cihelődnie. Nagyon várta már ezt a napot, holmijait jó előre összekészítette, hogy az utolsó pillanatban ne legyen már gondja ilyesmivel. Megöleltük egymást:

– Szervusz, Ferkóka, odakint majd találkozunk!

Elbúcsúzott a többiektől is, majd a kopott és koszos rabtarisznyát laza eleganciával a vállára vetve, mintha csak kirándulásra indulna, kilépett a zsúfolt, nagy zárka félhomályából a világos ég alá.

Igen lassan, igen nehézkesen telt az utolsó hetem az ő távozása után. Az órák, a percek kínos vonszolódása egyre elviselhetetlenebbé vált. Nem tudtam még beleélni magam, elképzelni is alig, hogy szabadulásom csak napok kérdése, s nyomasztó álmoként hamarosan megszakad ez az egy esztendeig tartó lidércnyomás, amely egész addigi életem minden valóságától annyira különbözik, mintha nem is én éltem volna át. Időnként akkora feszültség támadt bennem, hogy robbanni tudtam volna. Az utolsó esték egyikén, a takarodó után az ajtón bekiabáló őrt ordítva baromökörnek neveztem, de a többiek zajongása közepette vagy nem hallotta meg a neki szánt titulust, vagy egyszerűen hallatlanná tette: abban a környezetben nem számított kirívónak az ilyen stílus. Tizenkilencedikének reggelén már készen álltam a távozásra, azonban csalatkoznom kellett: kiderült, hogy őrizetbe vételem napját nem számították bele a büntetésembe, így csak huszadikán kísérték át Korhányból a központba. Visszakaptam saját ruháimat, leadtam a kincstári szerelést a kellékekkel együtt, s átöltöztem civilbe. Még aznap kezembe adták a végelszámolást is. Sajnálom, hogy csaknem fél évszázad költözöködései, hurcolkodásai során ez a papírdarab, annyi mindennel, így például a szabadulólevelemmel együtt, elkallódott, mert így, az Állampusztán megkeresett teljes munkabéremre s a levonások részleteire már nem emlékszem. Azt azonban pontosan megjegyeztem, hogy az étkeztetés, ruhakoptatás, fűtés, világítás, vízhasználat, s a jó ég tudja, mi címen feltüntetett költségek levonása után csaknem nyolchavi munkámért 106 Ft 70 fillér ütötte a markomat. Különös véletlen, hogy Állampuszta vasúti megállóhelytől a debreceni Nagyállomásig megváltott vonatjegyért hajszálra ennyit kellett kifizetnem...

A szabadulózárka egy közepes szobányi helyiség volt, a szokásos vaságyakkal berendezve. Itt helyezték el egy nappal elbocsájtásuk előtt a szabadulásra várókat. Nagyobb büntetőintézetekben – mint például az állampusztai – általában

egyszerre több személy számára szolgált ideiglenes szállásul. Kiváltképp így volt ez 56 után, amidőn a fogva tartottak és elítéltek száma ugrásszerűen megszaporodott. A szokásos börtönbeli elhelyezéstől eltérően a politikaiakat s a köztörvényeseket itt már nem különítették el egymástól. Állampusztán ennek amúgy sem lett volna értelme, hisz az éjszakákat leszámítva jóformán minden időnket együtt töltöttük. Az én szabadulótársam egy 25–30 év körüli, nyúlánk, fakó arcú fiatalember volt, aki vagyon elleni büntett – talán üzemi lopás? – miatt húzott le 18 hónapot a sitten. Szakképzettsége révén – ha jól emlékszem, asztalos volt – a gazdaság karbantartó műhelyében tevékenykedett. Ez kivételezett, mondhatni privilegizált helyzetet jelentett számára, tanult szakmájának megfelelő, könnyű munkával, sok mozgáslehetőséggel s hasznos, illetve kellemes kapcsolatok kiépítésével. Szabad bejárása volt például a betegszobába, ahol a korhánynál gazdagabb és változatosabb gyógyszerkészletből némi ellenszolgáltatás vagy viszontszolgálat fejében vitaminokhoz, sőt esetenként alkoholhoz is hozzájuthatott. Közlékeny természetű lévén arról is részletesen beszámolt, hogy sikerült gyengéd kapcsolatot kialakítania az egyik fegyőr feleségével, a viszony beteljesülése azonban Állampusztán elháríthatatlan akadályokba ütközött, ezért jó előre megegyeztek, hogy a szabadulás napján majd Kalocsán fognak találkozni, s ott elhárul minden akadály régóta tervezett meghitt együttlétük elől. Mindezt ő a fentiekől valamelyest eltérő megfogalmazásban adta elő, ám a regényes történet hitelét illető kételyeimet az állítólagos konkrétumokra utaló, tárgyyszerű stílus sem oszlatta el maradéktalanul, így ma sem vagyok meggyőződve róla, hogy szavai a valóságot tükrözték-e, vagy csupán a tartós koplalásra kárhoztatott férfivágy megtestesülései voltak. A betegszobáról beszerzett C-vitamin-pirulákat mindenesetre tucatszám nyelegette a fiú, bizakodván benne, hogy azok majd segítségére lesznek a rá váró próbatétel során.

Soha olyan mérhetetlenül hosszú éjszakában nem volt részem azóta sem, mint akkor. Nem bírtam rávenni magamat, hogy lefeküdjek; tudtam: az alvásból úgyszem lesz semmi. Ezzel mindketten hasonlóképp voltunk, így hát beszélgetéssel s folyamatos dohányzással telt – már amennyire telt – az idő. Egyik cigarettáról a másikra gyújtottunk, becslésem szerint legalább 50–60 szálát elszívtunk estétől hajnalig fejenként. Az idő múlását azonban ez sem lendítette előre, az a néhány óra hosszabbnak tetszett, mint a hátam mögött hagyott teljes esztendő. Cigaretta papírra írott verseim aprócska köteget jó előre elrejtettem a zoknimba, a talpam alá, egyéb hazavinnivalóm egy-két rajzon, egy kis faragványon meg a kedvesem fényképén kívül nemigen akadt, ez utóbbiakat azonban nem kellett rejtegetni. Sötét volt még, amikor megütötte fülünket a közeledő fegyőr csizmapogása. Aztán – mint annyiszor – kulcszörgés, záracsikordulás, a kilincs kattánása. Valóban utoljára hallom?

– Jó reggelt – szól be a fegyőr a kitárt ajtón –, jöjjenek ki.

– Jó reggelt kívánunk – köszönünk vissza egyszerre.

Az végignézt rajtunk:

– Minden rendben?

– Most már igen.

– Jól eltették a szabadulólevelet?

- Igen.
- Indulhatunk.

Elkísér bennünket a kapuig. A várt motozás elmarad, verseimet akár a kezemben kihozhattam volna. Most már mindegy: legalább megadtam a módját. Előtűnik a kapuőr is, kinyitja előttünk a kaput, majd mögöttünk bezárja. Köszöntünk-e neki vagy sem? Már nem emlékszem. Részünkről az egész biztosan nem hangzott el, hogy viszontlátásra. Vonulunk szó nélkül, ütemes léptekkel a vasúti megálló felé vezető úton. Pár száz méter az egész, mégis hosszúnak tűnik s valószínűtlennek. Az éjszakának még nem szakadt vége, sötét van s hideg. Friss a levegő, igyekszem kifújni magamból az utolsó zárka nyomasztó szagát. Állunk, várakozunk. Végre közeledik a vonat.

- Hát szervusz, minden jól, pajtás – szorít kezet velem a szabadulótárs. – Én majd amarra indulok.

- Szervusz, sok szerencsét.

- Ne felejts el Kunszentmiklóson átszállni! – szól még utánam.

Állok az ablak mellett s bámulok kifelé. Valóban kiszabadultam? Ahogy azt regényekben s egyéb irodalmi művekben olvastam: belecsípek a bal karomba. Fájni épp nem fáj, de érzem. A vonat is kijózanítóan zakatol-kattog a síneken, tehát ébren vagyok, minden igaz. Kékre fakul a februári ég, s mintha gyertyák égnének tövig, a csillagok egymás után eltűnedeznek.

(Vége)